

A MAGYARORSZÁGI VÁROSHÁLÓZAT ÉS AZ EU-CSATLAKOZÁS

(Hungarian Urban Network and the EU Accession)

BELUSZKY PÁL – GYŐRI RÓBERT

A magyarországi városállomány és -hálózat alakulásának, átformálódásának feltételei, mozgatórugói, irányai az elmúlt fél évszázadban is több alkalommal gyökeresen megváltoztak. Ezen autochton eredetű folyamatok vehetnek ismét új irányt az EU-csatlakozás előkészületei, illetve megvalósulása nyomán.

A városhálózat fejlődésének feltételei 1990 előtt

Milyen általános vonások jellemezték a magyarországi városállományt az 1980-as évek végéig?

- Annak ellenére, hogy már 1990 előtt is megjelentek „piaci elemek” a település-hálózat, így a városállomány fejlődésében (a magánvállalkozások telephelyválasztása, a regionális helyzetből fakadó előnyök, a lakosság vásárlóereje, de ide sorolható a különböző „regionális lobbyk” tevékenysége, a „tervalkuk” eredményei stb. is), a *felülről való irányítottság* e téren is meghatározó szerepet játszott. A *felülről való irányítottság* nem feltétlenül állami, kormányzati irányítást, illetve beavatkozást jelentett, hanem pl. az állami nagyvállalatok által vezényelt iparosítást, telephely-politikát, településfinanszírozást és intézmény-fenntartást. Így az ipari üzemek többnyire nem a fokozatosan felhalmozódó helyi tőke bevonásával, vagy a kisiparból kinőve jelentek meg egy-egy városban, hanem egyetlen „központi” döntés eredményeként, egyik napról a másikra megváltoztatva a települések funkcióit, pozícióit. Egyes „funkciók” letelepítése többnyire nem számolt a település „előzményeivel”, adottságaival; nem folytatta a „szerves fejlődést”, a tulajdonlás révén nem hozott létre szoros kapcsolatot a vállalat és a település (illetve lakói) között, nem gyarapította a helyi tőkét, gyakran nem szervesült a telephelyet adó falu vagy város gazdaságával, társadalmával. Így egy-egy üzem, iparág csődje, felszámolása, termelésének visszaesése ismét drasztikusan változtathatta meg egy-egy település helyzetét, főleg a monofunkciós települések, a kisvárosok és a községek életét. A helyi adottságok, erőforrások, elképzelések, a helyi társadalom milyensége háttérbe szorult a városfejlődés folyamatában, illetve csak áttételesen érvényesült (pl. egyes városok érdekérvényesítési képességén keresztül). Ehhez járult a helyi (tanácsi) bevételek jelentéktelen aránya, szerepe, a közigazgatási besorolás (megye- vagy járási székhely, város vagy község) fontossága a települések helyzetének alakításában.

- A „felülről való irányítottág” is hozzájárult a városállomány homogenizálódásához, a „modellszerű” elemek terjedéséhez és a koncentrált fejlődéshez.
- A homogenizálódás és a koncentráció a nyolcvanas évek végéig a településfejlődés folyamatának általános tendenciája. A homogenizálódást támogatta a társadalom és a gazdaság irányításának, ellátásának, az ezt szolgáló intézményhálózatnak a monopolizált helyzete, a központosított intézményeknek országosan egységes, modellszerű elosztása, funkciója stb. A pénzügyi tevékenységet évtizedeken át a Magyar Nemzeti Bank és az OTP látta el, egységes hierarchiába foglalva, azonos hatáskörökkel, tevékenységekkel. Ilyen körülmények között, pl. „regionális pénzügyi központ” kialakulása elképzelhetetlen volt. Hasonló elvek szerint működött az egészségügytől (itt „normatívák” alapján határoztak az egészségügyi intézmények telepítéséről, s ugyancsak elképzelhetetlen volt, pl. több száz fogorvost eltartó „fogász-városok” kialakulása) kezdve a helyi sajtóig az államosított, „intézményesített társadalom” szinte minden szegmense. Az állami keretekbe szorított tevékenységek ugyanakkor koncentrációt eredményeztek, az ügyvédi munkaközösségekbe kényszerült ügyvédi tevékenységtől a megyei sütőipari vállalatok keretében dolgozó pékekig. Koncentráltódott az agrártermelés is, legalábbis a falusi térségek szintjén (állami gazdaságok, termelőszövetkezetek üzemközpontjai). A mezővárosok erőteljes iparosítása, az iparvárosok városi intézményeinek fejlesztése azt eredményezte, hogy kevés sajátos profilú város maradt a magyarországi városállományban. Szabványosított volt a városokban kialakított intézményhálózat is, függetlenül a tényleges igényektől.
- A társadalomépítés és irányítás szocialistának nevezett modelljét átható koncentrációs hajlamok és törekvések egybeestek a magyarországi urbanizációs folyamatok adott szakaszával – az ún. I. urbanizációs ciklus – együtt járó koncentrációs jelenségekkel. Ezeket a tendenciákat támogatta a településhálózat-tervezés s a településfejlesztés gyakorlata is. Ám az urbanizálódás – a városfejlődés, városodás – a településfejlesztő beruházások szélsőséges koncentrációja, illetve a gazdaság extenzív növekedése ellenére sem követte a városok ipari szerepkörének bővülését. A városok – egy részének! – látványos, gyors növekedése, a nagy volumenű, ugyancsak a városokba koncentrált lakásépítés ellenére az ország „alurbanizált” állapotban maradt – legalábbis, ha a városi ipar s a központi funkciók volumenéhez mérjük azt. Az alurbanizáltság következménye lett a tömeges ingázás. Az ország keresőinek kerekén egyötöde, a községek lakosságának viszont bő kétötöde ingázóvá vált. Növelte az ingázók számát, hogy a városok közelébe igyekvő, de a városban állami lakáshoz nem jutó családok a városkörnyéki falvakba települtek át (az olcsóbb építkezési lehetőségek, a mellékjövödelmek könnyebb megszerelhetősége, a rusztikusabb életforma csábításának-kényszerének engedve), s így megmaradtak az ingázók táborában. E folyamatoknak a településhálózatra gyakorolt hatása sokrétű volt. Az ingázás elterjedése szinte az egész országot egyetlen hatalmas lakó-övezetté formálta, ám „valódi” agglomerálódás csak néhány helyen, elsősorban Budapest környékén lépett fel. A szocialista korszak korábbi szakaszában – ötvenes-hatvanas évek –

- a települések közötti, mindenekelőtt a falvak közötti *különbségeket* első renden a foglalkozási átrétegződés előrehaladása, az ingázás mértéke, az esetleg a községekbe települt bányászkodás vagy ipar mértéke alakította ki.
- A nagyarányú ingázás *kiszolgáltatottá* tette a lakóövezetet, az agglomerálódó térségeket a munkahely-központjukkal szemben (ennek következményei a ki-termelőipart, nehézipart sújtó válság nyomán igen súlyosak).
  - A „relatív” koncentráció egyben *hierarchizálódást* jelentett. A megyeszékhelyek hatalmi központokká válása, a megyeszékhelyeken, valamint – a nyolcvanas évek első feléig – a járási székhelyeken felszaporodó intézmények, a falusi térségekben lezajló „körzetesítési” folyamat, a települési autonómia hiánya, a településhálózat-fejlesztés ösztönzése nyomán a fővárostól az ún. társközségekig – a „nem tanácsi székhelyekig” – tagolt, a lakosság mindennapi életét, életkörülményeit, esélyeit stb. messzemenően befolyásoló *hierarchikus láncolat alakult ki*. Ez befolyásolta, irányította a migrációt, a népesedési folyamatokat, a helyi társadalmak rétegződését, az ellátottsági színvonalat és így tovább. A társadalmi-foglalkozási hierarchiában való előrelépés igénye előbb-utóbb szükségessé tette a településhierarchiában való „előrelépést” is (migráció). A *területi differenciák* elsősorban a *településhierarchia mentén alakultak ki*, s csak másod-sorban az egyes régiók között. A foglalkozási szerkezet, a települések ipari-, agrár- és lakófunkcióiban mutatkozó különbségek mérséklődése, a mélyreható különbségekkel járó hierarchizálódás következménye volt, hogy *a települések típusainak megállapításakor a hierarchikus szempontok kerültek előtérbe*. Ilyen szempontú volt az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció kategória-rendszere, ha a tervezett állapotot vette is figyelembe.
  - A városfejlődést – legalábbis deklaráltan – a településhálózat-tervezés irányította; 1971 óta az OTK. A reálfolyamatokra gyakorolt hatását különbözőképpen ítélik meg. Mindenesetre „ideológiai” háttérrel adott ahhoz, hogy a településfejlesztés szélsőségesen „városorientált” legyen Magyarországon (hosszú időn keresztül a városoknak juttatva a településfejlesztési eszközök 90–92%-át). Az OTK hozzájárult – ha nem is hozta létre, mint sokan vélik – a hierarchikus tagolódás túlzott szerepének kialakulásához, a városhálózat „modell-szerűségéhez”.

A városfejlődés feltételei és eredményei 1990 után

A városfejlődésnek ezek az általános feltételei változtak meg 1990 után:

- 1990 után fokozatosan kialakultak a *piacgazdaság* politikai, jogi, tulajdonosi feltételei. A települések, köztük a városok is *kiléptek a települések „piacára”*. Ha nem is szűnt meg – teljesen nem is szűnhetett meg! – a településfejlődés lehetőségeinek „központi” befolyásolása (az önkormányzati fejlesztési-működtetési eszközök igen magas hányada a központi költségvetésen keresztül jut el a településekhez, a saját bevételek aránya – néhány speciális helyzetű településtől eltekintve – csekély stb.). Számos változás *növelte a városok önrendel-*

kezésének lehetőségeit az önkormányzat vagyonhoz jutása, az önkormányzati vagyonból származó bevételek, az önkormányzati jelleg erősödése, a privatizáció stb.). A gazdaság, de egyes városi intézmények telephelyválasztása is a *piaci verseny szabályai szerint zajlik*, abba az állam (a kormányzat, a közigazgatás, a területfejlesztés szervei stb.) legfeljebb közvetett eszközökkel szólhat bele. A városok adottságai (földrajzi, forgalmi helyzete, a környezet állapota, az infrastrukturális ellátottság, a munkaerő-piaci helyzet, a vásárlóerő, a lakosság igényei, a városvezetés „nívója” stb.) határozták meg a gazdaság és – részben – az intézményhálózat mozgását.

- A gazdasági beruházásokhoz a korábbi gyakorlatban közvetlenül „csatlakoztak” az infrastrukturális fejlesztések, az állami lakásépítés stb. Ez a szoros kapcsolat mára megszűnt, noha a „gazdaság” természetesen hozzájárul a foglalkoztatáshoz, a lakosság jövedelmeihez, a városok adóbevételeihez. Ám ezen kapcsolat lazulása korlátozza a területfejlesztés eszköztárát is. (Az iparfejlesztés és településfejlesztés korábbi szoros kapcsolata a múlté.)
- A piaci viszonyokat figyelembevevő gazdaság „mozgása”, telephelyválasztása új egyenlőtlenségek kialakulásához vezethet. A gazdaságfejlesztésnek ma nincs „szociálpolitikai” indítéka. Máris megindult a gazdaság regionális átrendeződése. A kedvezőbb adottságú térségek – Budapest, a főváros környéke, az Északnyugat-Dunántúl, a Balaton környezete stb. – tömörítik a gazdasági szervezetek többségét. *Átalakulóban van az ország regionális szerkezete.*
- Az 1990. évi önkormányzati törvény elfogadásával változtak a városfejlődés közigazgatási feltételei. Csökkentek az eltérő jogállásból fakadó előnyök és hátrányok. Az önkormányzati törvény *nem tesz érdemi különbséget városok és községek között*, csakúgy, mint a települések finanszírozási gyakorlata. Ez a tény „liberalizálta” a várossá-nyilvánítási gyakorlatot is. Ennek eredményeként ma már egy sor városi jogú település *nem rendelkezik városi funkciókkal* (Máriapócs, Ibrány, Nagyhalász, Pécel, Nyíradony, Téglás, Elek, Fertőd, Felsőzsolca, Izsák, Polgárdi stb.).
- Merőben új helyzetet teremtett a nagy hagyományú és hatalmú *megyék* szerepének drasztikus csökkentése. A megyék megszűntek hatalmi, pénzelosztó, területfejlesztési, közigazgatási egységként funkcionálni. Ugyanakkor az intézményszervezés ma is szinte kizárólag a megyék területi egységeit veszi figyelembe, nemegyszer indokolatlanul. Megyei keretekbe szerveződik, pl. a múzeumügy, a levéltári hálózat, az idegenforgalom hivatalos szférája, a közegészségügy, az igazságszolgáltatás, a könyvtárhálózat, a munkaügy, a statisztikai adat szolgáltatás stb. Így a megyeszékhelyek ma is kiemelkedő szerepet töltenek be a társadalmi élet szervezésében, a településhierarchiában, noha ez a szerep ma már jobban „megkérdőjelezhető” a vetélytársak által, mint korábban. A megyék szerepe tovább csökkent azáltal, hogy a megyeszékhelyek s néhány nagyváros, mint *Sopron, Nagykanizsa, Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Baja* ún. *megyei jogú város*, nem tartozik a megyék területéhez, illetve hatáskörébe, de még a nem megyei jogú városok fejlődésébe is kevésbé szólhat bele a megye-

székhely, mint korábban, s így néhány hagyományos konfliktusforrás feloldódhat (Salgótarján–Balassagyarmat, Békéscsaba–Gyula, Zalaegerszeg–Nagykanizsa, Veszprém–Pápa stb.). Ez is a „szabadversenyess” városfejlődés lehetőségeit növeli.

- Az önkormányzati törvény megszüntette a *járásokat*, illetve a helyükbe lépett *városkörnyékeket*. A „járási szint” kiiktatása a kisvárosi állományt fontos „fejlesztési tényezőjétől”, térszervező szerepétől fosztotta meg, annak ellenére, hogy számos városi intézmény ma is „regionális” hatáskörrel bír (bíróságok, ügyész-ségek, földhivatalok, rendőr- és tűzoltó-parancsnokság, tisztiorvosi szolgálat, munkaügyi központok kirendeltségei stb.). Új hierarchizáló elem lehet viszont a közigazgatási régiók és központjaik megjelenése a magyar közigazgatási területi beosztásban.
- Míg a tanácsrendszerben a központi finanszírozás, illetve a megyék szubjektív megítélés alapján határozták meg az egy-egy tanácsnak juttatott pénzeszközöket, addig ma az önkormányzatok *normatív központi ellátásban* részesülnek. (1986-ban már bevezették a normatív pénzelosztás egyes elemeit; a megyék ily alapon részesültek a központi költségvetés juttatásaiból, viszont önállóan döntöttek a „továbbosztás” elveiről.) A költségvetési juttatásokat részben az egy főre juttatott fejkvóták, részben meghatározott feladatok kvótái (óvodai férőhelyek, iskolai tanulók száma, szociális ellátásban részesülők száma stb.) alapján kapják az önkormányzatok, függetlenül jogállásuktól (város vagy község). Helyi adók kivetésére van lehetőségük az önkormányzatoknak, a központi adóztatás magas arányai miatt azonban a helyi adók kivetítésének lehetősége csekély. Így az *önkormányzatok összes bevételeinek kétharmada a központi költségvetésből származik*.
- Az „egyszintűvé” tett igazgatási-önkormányzati rendszer, a települések „egyenlősége” (a finanszírozási rendszerben, a települések jogaiban), a korábbi hatalmi központok (megyék, tanács székhelyek) kiiktatása korlátozta a „külső” hierarchikus elemek szerepét a településhálózat alakításában, teret adott a *piaci elemek* hatásainak. Az önállóságon és egyenlőségen alapuló településközi integráció (társulás) ma még kialakulatlan. A spontán szerveződő kistérségek konfliktusba kerültek az 1996-ban jóváhagyott területfejlesztési törvény kistérség-szervezési elképzeléseivel. Így a kistérségek ma – még? – nem jelentenek városfejlesztő tényezőket.
- Növelte a városfejlődés „szabadságát”, hogy a rendszerváltozás során érvényüket veszítették a korábbi *terület- és településfejlesztési programok*, s a tervezés, mint gazdaságirányítási eszköz majdnem teljesen eltűnt a magyar gazdaságpolitikából. 1990 és 1996 között ad hoc döntések alapján a *hátrányos helyzetű területek* (aprófalvak, határmenti térségek) és a *válságtérségek* – „jelentős munkanélküliséggel sújtott térségek” – részesültek központi támogatásban. E célra hozták létre a Területfejlesztési Alapot. Az Alap rendelkezésére 1995-ben a magyar GDP 0,16%-ának megfelelő összeg állt; az Alap sem mennyiségében, sem célrendszerében, sem elosztási rendszerében nem tudott megfelelni a terület-

fejlesztés új, a korábrinál sokkal nagyobb kihívásainak. Megállapítható, hogy az elmúlt években a *tervszerű terület- és településhálózat-fejlesztés nem befolyásolta a településhálózat alakulását*. Az 1996-ban jóváhagyott területfejlesztési és -rendezési törvény, valamint az időközben ugyancsak elfogadott *Területfejlesztési Koncepció* alapján megállapítható, hogy *csökkent a települések szerepe a területfejlesztési elképzelésekben*. (Az 1980-as évek végéig a terület- és településfejlesztés figyelmének középpontjában a településhálózat, illetve az egyes fejlesztési településkategóriák álltak.) Ez a szemléletváltás nem véletlen. Okai:

- Mind az „alulról építkező” területfejlesztési gyakorlat szerveződési egységei, mind a központi elképzelések, területfejlesztési akciók, programok címzettjei a térségek (kistérségek, megyék, régiók). A közvetett eszközökkel folytatott állami területfejlesztési akciók (pl. térségi infrastruktúra-fejlesztés) hatása is térségi szinten mutatkozik (pl. autópálya-építés).
- A települések növekedése, összefüggésben az ország demográfiai helyzetével is, megszűnt. A települések „fejlődése” a piaci szféra, s néhány új funkció – pénzügyi központ, informatikai, vállalkozási központ, nemzetközi idegenforgalom stb. – térhódítása mellett olyan területeken nyilvánul meg, mint a városszerkezet átformálódása, a leromlott városrészek rehabilitációja, a városkép kedvező irányú változása, a városi környezet értéknövekedése, infrastruktúra-fejlődés, a helyi társadalom „polgárosodása”, a civil szféra térhódítása és így tovább. Ám ezek a szegmensek a területfejlesztés eszközeivel kevésbé befolyásolhatók.
- A települések ezen belső fejlődése elsősorban a helyi önkormányzatok kompetenciájába tartozik.
- Nem a rendszerváltás következménye ugyan, de figyelembeveendő a városhálózat alakulásánál, hogy az *csökkenő népességű országban* zajlik, s ez a tendencia a népesség-előrejelzések szerint a jövő század első harmadában sem változik (az optimistább előrejelzés szerint 2040-ben 8,5–8,6 millió fő lesz az ország népessége). Az 1990-es évek elejére az ország valamennyi régiójában (megyéjében) természetes fogyás lépett fel. Ma már az ország tradicionális népességutánpótló területeinek (az Észak-Tiszántúlon Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye) és a korábbi bevándorlás révén fiatalos korösszetételű megyék (Fejér, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron) népesedési mérlege is veszteséges. A városhálózat mozgásfolyamatait tehát csökkenő népességszám, ennél is gyorsabban csökkenő aktív korú népesség mellett kell értékelni, ily körülmények között már a népességszám stagnálása is a dinamika jele, ugyanakkor az erőteljesebb migráció – aminek nincs jele –, egyes régiók vagy városok nagyobb arányú népességnövekedése az ország más területein súlyos népességvesztést eredményezne.
- A politikai-társadalmi változások *kezdetben gazdasági recesszió* közepette zajlottak. A gazdasági válságjelenségek részben az *elmúlt évtizedek gazdaságpolitikájára* vezethetők vissza, így az elavult gazdasági-ipari struktúrára, gyártmányszerkezetre, a gazdaság technológiai modernizációjának késésére, az

„üzemen belüli” munkanélküliségre, a külföldi adósságteherre, a verseny hiánya miatt elkényelmesedett vállalatokra és így tovább. Mások a politikai–geopolitikai–makrogazdasági váltás következményei, mint a KGST piac összeomlása, illetve a szervezet megszüntetése, a piacosodó viszonyok közepette nyilvánvalóvá váló gazdaságtalan, versenyképtelen termelés leállítására stb. 1989 után csökkent a bruttó hazai termék (GDP) értéke, ennél is nagyobb mértékben az iparban, különösen az építőiparban előállított érték. 1988 és 1993 között az ipari keresők száma kb. 540 ezer fővel (az 1988. évi érték 38%-ával), az összes foglalkoztatott száma 1,1 millióval csökkent. Az 1980. évi értékekhez viszonyítva 70–72%-ra estek vissza a beruházások is, hosszabb távú, tartós recessziót jelezve.

- A termelés visszaesése – a közfelfogással ellentétben – nemcsak a bányászatra (1993-ban az 1985-ös termelés 57,6%-át adta) és a kohászatra, fémfeldolgozásra (1993-ban az 1985-ös termelés 53,3%-a) terjedt ki, hanem a korábban főleg KGST-piacra termelő ruházati iparra (a termelés 45,2%-ra esett vissza 1985-höz képest), *élelmiszeriparra* (az export-értékesítés a korábbi [1985] 73,9%-a) is. A termelés visszaesése egy sor bánya és ipari üzem bezárásához vezetett, főleg *Borsod-Abaúj-Zemplén* (szénbányák bezárása, az ózdi kohászat felszámolása), *Nógrád* és *Komárom-Esztergom* megyében. Mindezek következtében kiterjedt *válságövezetek* alakultak ki, melyek nemcsak a bányász- és ipari jellegű településeket foglalják magukba, hanem ingázási övezeteiket is. Nagy, *összefüggő válságzónák* alakultak ki *Északkelet-Magyarországon*, az *Ózd–Miskolc* tengely mentén, *Szabolcs-Szatmár-Bereg* megyében, *Nógrádban*, a *Dunántúli-középhegység* több bányászati körzetében. A termelés „látványos” visszaesése ugrás-szerűen megnövelte a munkanélküliek számát.
- A válságtérsegek kialakulása, a tömeges munkanélküliség jelentkezése máris kimutatható hatást gyakorol a településhálózatra. A válságövezetek városainak lélekszáma csökken (pl. 1990 és 1995 között Miskolc lakossága 14 343 fővel [7,3%], Kazincbarcikáé 2001 fővel [5,4%], Ózdé 994 fővel [2,3%], de 1980 óta 5 868 [!] fővel, [12,1%-kal] stb.). Átértékelődnek az ingatlanok, megváltoznak a települések kínálta előnyök és hátrányok. A kilencvenes évek derekáig – második feléig – tartó gazdasági recesszió nagymértékben differenciálta az egyes városok fejlődési lehetőségeit, általában lassította a településhálózat alkalmazkodását a megváltozott viszonyokhoz, illetve alaposan átrendezte az ország térszerkezetét. Feltehető, hogy a meginduló gazdasági növekedés (amely azonban nem terjed ki az ország egészére, illetve jó néhány ágazatot nem érint) gyorsítja a városállomány átalakulási folyamatát, ugyanakkor növelheti a területi differenciákat.
- A rendszerváltozás óta *megváltoztak a településfejlődés regionális keretei*. Azok a változások, melyeknek egyes elemei már a nyolcvanas évek végén megjelentek (a magánvállalkozások növekvő súlya, a külföldi működő tőke beáramlása, privatizáció stb.), majd a rendszerváltozás után felgyorsultak, mára már szembetűnően *átrajzolták az ország térszerkezetét*, noha természetesen a folyamat még csak a kezdetén tart. Így az ország térszerkezete ma *kiforratlan*, gyorsan *változik*, visszaszoruló–megszűnő és új elemeket egyaránt tartalmaz.

Ezzel (is) magyarázható, hogy az ország *makroszerkezetéről* eltérő vélekedések alakultak ki a szakemberek körében is:

- A legáltalánosabb vélekedés szerint a Duna vonala jelent markáns határt a megújuló, kedvező helyzetű, csekély munkanélküliséggel sújtott, a „Nyugathoz” közelfekvő *Dunántúl* és a válság által leginkább érintett *Alföld* és *Észak-Magyarország* között.
- Elterjedt nézet az ország háromsztatú modellje; a Nyugat és Kelet elkülönülése mellett hangsúlyozzák a főváros és a „vidék” éles elkülönülését, Budapest kiemelkedő jelentőségét a gazdaság „új” elemeinek befogadásában.
- Az empirikus vizsgálatok az előbbieknél tagoltabb térszerkezetet tártak fel.

A térszerkezet átalakulásának főbb elemei a következők:

- a) Korábban a *településhierarchia mentén* erős differenciálódás alakult ki, mind a társadalom összetételében, demográfiai jellemzőiben, mind a helyi munkaerőpiacon, az életkörülmények, az alapfokú ellátás stb. terén. Így a térszerkezetet a mozaikosság jellemezte. Ma ezen állapot *inverziója* figyelhető meg: a kedvező vagy kedvezőtlen jelenségek *térségi, regionális szinten* jelentkeznek (megváltozó földrajzi fekvés, válságtérsegek kialakulása stb.), a régiók között kialakuló differenciák lesznek a meghatározóak, ugyanakkor *a települések közötti differenciák mérséklődtek*. A térszerkezet mozaikossága halványul, a regionális hovatartozás egyre szigorúbban határozza meg a települések lehetőségeit.
- b) Változóban van a térségek, települések közötti *különbségeket kialakító tényezők fontossági sorrendje*. Míg korábban a településhierarchiában elfoglalt helyzet, az ehhez szorosan kötődő infrastrukturális ellátottság, intézményi ellátottság volt a legfontosabb differenciáló tényező, s a teljes foglalkoztatottság keretei között a munkaerő-piaci helyzet kihatásai enyhébbek voltak, ma elsősorban a *jövedelemszerzés lehetőségei* határozzák meg egy-egy térség helyzetét (vállalkozások esélyei, munkaerő-piaci helyzet, a befektetők helyzetértékelése stb.).
- c) A gyorsütemű változások következtében sokféle – lebomló és most alakuló, szerveződő – *térszerkezeti elem* „él” egymás mellett; pl. a *tradicionálisan hátrányos helyzetű* térségek, „újabb” *válságtérsegek*, ahol a bányászat, kohászat és fémipar, hadiipar került válságba („rozsdáövezetek”). Ezen térségekhez csatlakoznak a nagykiterjedésű – olykor megyényi – volt ingázási övezetek, ahol a munkanélküliség szélsőséges értékeket érhet el, a viharos gyorsasággal *átértékelődő térségek* (pl. az osztrák és szlovén határövezet, mely a „holt” határ idején forgalmi árnyékban fekvő, kedvezőtlen agráradottságú zóna volt, mára viszont kifejezetten előnyös helyzetű területté vált, az osztrák piac közelsége, az ausztriai munkaalkalmak, a bevásárló-turizmus, a megéltékült idegenforgalom következtében stb.).

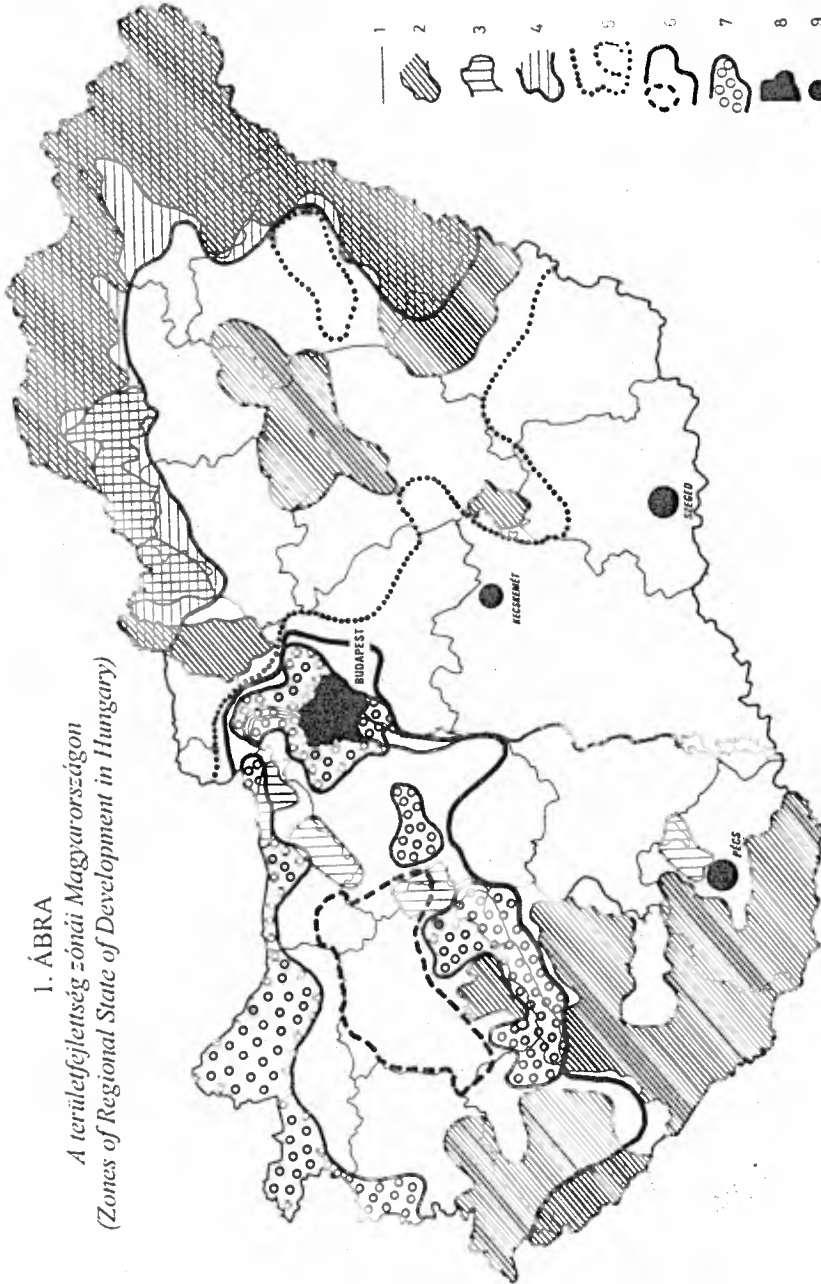

- d) A gazdaság, a szolgáltatások „új” elemei az átalakulás kezdeti szakaszában néhány térségben, településben, „hídfőállás-szerűen” jelennek meg. Ez, legalábbis átmenetileg, fokozza az egyes térségek, települések közötti („színonalbeli”) különbségeket. Máig elsősorban *Budapest* és agglomerációja, néhány régióközpont (Miskolc kivételével), s a nyugati határszél, a Bécs–Sopron vagy Mosonmagyaróvár–Győr–Budapest tengely környéke dinamizálódott egyértelműen. Így a térszerkezetben kitüntetett szerepet nyertek a *pólusok*.
- e) Az ország *nemzetközi környezetében* végbemenő – gyors – változások igen rövid időn belül éreztették hatásukat a magyar régiók helyzetében. A határok „felnyitása”, a politikai–gazdasági kapcsolatok irányának megváltozása az ország nyugati térségeit értékelte fel a keleti országrészekkel szemben. Hasonló hatással járt a keleti piacok összezsugorodása.

Az ország jelenlegi fejlettségi szint szerinti zónáit az *1. ábrán* mutatjuk be. A fejlettségi szint megállapításánál elsősorban a gazdaságfejlődés 1990 utáni jelenségeit – beruházások, gazdasági szervezetek sűrűsége, vállalkozói tevékenység, a külföldi tőke jelenléte, munkaerő-piaci helyzet –, a munkanélküliséget, a lakosság jövedelmi viszonyait stb. vettük figyelembe és nem a hátrányos helyzet hagyományos mutatóit, mint az alapfokú intézményellátottság, lakásfelszereltség, lakossági infrastruktúra, demográfiai helyzet és így tovább.

- 1) „*Fejlett régió*” *Északnyugat-Magyarország* és a *budapesti agglomeráció*; a budapesti agglomeráció mellett *Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém, Zala, Komárom-Esztergom* megyéket, valamint *Fejér* megye északi felét foglalja magába. Vázát három dinamikus zóna, illetve magterület alkotja: *Budapest és agglomerációja*. Területfejlesztési megfontolásokból négy évtizede folyamatosan megkíséreltik fékezni a főváros gazdaságának növekedését, csökkenteni az országhoz mért súlyát, de az „új” funkciók terén a főváros rendre visszaszerzi kiemelkedő helyét az országban. Ilyen funkció volt a hetvenes és nyolcvanas években a vállalatirányítás, a quaterner szektor, napjainkban a banki tevékenység, a külföldi befektetések, a kutatás-fejlesztés, a gazdasági szolgáltatások egyes fajtái és így tovább. Új jelenség, hogy a gazdaság dinamizmusa átlépte a főváros határait, s a korábban szélsőségesen egysíkú funkcióval (lakófunkció) rendelkező agglomerációs övezetben is kiugróan magas a gazdasági szervezetek sűrűsége, a jövedelem, alacsony a munkanélküliség, megélnékült az építési tevékenység, megjelentek a külföldi beruházók. Meglepően kedvező az ország legnagyobb üdülőkörzetének, a *Balaton környékének* helyzete a statisztikai adatok alapján, mindenekelőtt a vállalkozói „sűrűség” terén.

1. ÁBRA
A területfejlettség zónái Magyarországon
(Zones of Regional State of Development in Hungary)

1 = megyehatár; 2 = „tradicionalisan” elmaradott területek; 3 = nehézipari-bányászati válságtérületek; 4 = napjaink súlyos válsággal sújtott zónái; 5 = hátrányos helyzetű országrészek; 6 = kedvező helyzetű országrészek; 7 = dinamikus zónák; 8 = Budapest; 9 = a kedvező helyzetű országrészeken kívül eső dinamikus városok

Forrás: Beluszky Pál számításai.

A prosperitás szinterei ma még elsősorban a nagyobb városok, esetleg a speciális helyzetű kisvárosok (a Balaton-part üdülővárosai, az Opel-művek gyárának otthont adó Szentgotthárd, az idegenforgalmi jelentőségű Kőszeg, Sárvár stb.).

- 2) *Északkelet-Magyarország*; Nógrádtól Szolnok megyén keresztül Békés megye északi sávjában – a Szarvas–Gyomaendrőd–Békés–Sarkad vonalig – húzódik az ország válság sújtotta hátrányos helyzetű nagyrégiója. Magában foglalja *Észak-Magyarországot* (Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén megyék), az egykori „energetikai–ipari tengely” keleti szárnyát. Ez a terület hosszú időn keresztül a gazdaságpolitika kedvezményezettje volt, magas beruházási értékekkel, állami nagyberuházásokkal, jelentős infrastrukturális beruházásokkal. Ugyanakkor az iparvidékek háttérében kiterjedt hátrányos helyzetű – rosszul ellátott, infrastruktúra-hiányos aprófalvas térségek, nagyarányú elvándorlás, rossz adottságú, csak állami támogatással fenntartható mezőgazdaság stb. – területek maradtak fenn, az iparvidékeken kívül fekvő területeket elhanyagolták, elmaradt az ipar mellett a további ágazatok – idegenforgalom, mezőgazdaság, kultúra stb. – fejlesztése. De az állami mamutvállalatokon alapuló ipar rugalmassága, alkalmazkodóképessége is csekély volt, csakúgy, mint a „szervetlenül” fejlődő iparvárosoké. A gazdaságtalanná váló bányászat, a korszerűtlen, rugalmatlan kohászati- és fémipar, a feleslegessé váló hadiipar általános válsága elsősorban ezt a vidéket sújtotta. Az üzemek bezárása, a termelés drasztikus visszaesése nemcsak a munkanélküliséget emelte megyei szinteken 20% köré, hanem a „monokulturás” gazdasági–társadalmi élet minden szegmensét válságos helyzetbe hozta (pl. a régió oktatási intézményei is jórészt a nehézipar szakemberigényét kívánták kielégíteni). Felerősödtek a tradicionálisan hátrányos helyzetű területek problémái (nagyarányú munkanélküliség, az agrárágazat válsága stb.). *A térség városai sem mutatnak különösebb dinamikát.*

- 3) Az *Észak-Alföld* (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok megye, Békés megye északi sávjá) súlyos helyzetét több tényező együttesen alakította ki: az 1960-as évekig egyveretű agrártáj már a második világháború előtt kedvezőten régiója volt az országnak. Noha az 1960 utáni iparosítás, a távolsági ingázás és a nagyarányú elvándorlás a foglalkoztatási gondokat mérsékelte, ennek ellenére nagykiterjedésű „tradicionális” hátrányos helyzetű területek maradtak fenn. Kedvezőtlenül változott meg az országrész földrajzi fekvése. Az térség korábban főleg KGST-piacokra termelő könnyű- és élelmiszeriparát épp úgy sújtja a kereslet hiánya, a termelés visszaesése, mint a bányászatot vagy a kohászatot. Az iparvidékek munkaerővonzásának nagyfokú csökkenése a távolsági ingázás lehetőségét szüntette meg. Az országrészt regionális kiterjedésű munkanélküliség sújtja.

A foglalkozási szerkezet alapján az Észak-Alföld már nem tekinthető agrártájnak, 1994-ben a keresők 12–13%-a dolgozott a mezőgazdaságban. Ám a síksági jellegű terület intenzív művelés alatt áll, elsősorban szántóként hasznosítják. A mezőgazdasághoz a lakosság sokkal jelentősebb hányada kapcsolódott, mint az agrárkeresőkre adódó 12–13% (agrárkistermelés, kétlaki családok,

kisegítő gazdaságok stb.). Így az agrárágazat súlyos válsága ugyancsak igen kedvezőtlenül befolyásolta az Észak-Alföld helyzetét.

A különböző okokból kialakult hátrányos helyzetű térségek kiterjedt területeken átfedik egymást. Különösen kedvezőtlen a határmenti övezet (a Bodrogköz, Szatmár, Bereg, Bihar) helyzete, melyet épp a határmenti helyzet – a még ma is nehezen átjárható határok, a kedvezőtlen forgalmi fekvés, a közép- és nagyvárosok hiánya – sújt, de a „tradicionális” területi hátrányok – kedvezőtlen infrastruktúra, fejletlen települések, kedvezőtlen jövedelmi viszonyok, kedvezőtlen társadalmi mutatók – is általánosak, s ehhez járulnak az „új” válságjelenségek (igen rossz munkaerő-piaci helyzet, munkanélküliség, a vállalkozások csekély száma, alacsony jövedelemszint stb.).

- 4) *Dél-Magyarország csak a fejlettségi szint szempontjából hasonló terület, de mind természeti viszonyai, mind gazdasági szerkezete, településhálózati jellemzői alapján eltérő régiókból tevődik össze. A Dél-Dunántúl (Baranya, Tolna, Somogy megyék, Fejér megye déli harmada) dombvidéki–síksági régiója korábban sem tartozott az ország fejlett országrészeihez, illetve a gazdasági–társadalmi fejlettség alapján eltérő kistérségekre tagolódott. Területének nagy részén a mezőgazdaság adottságai közepesek vagy kedvezőtlenek, az agrárárutertermelés szerény volt, fontosabb átmenő útvonalak csak a régió peremét érintik, a közelmúltig városhiányos térség, a faluállomány túlnyomó többségét apró- és kisfalvak alkották. E kistérségek a „tradicionális” hátrányos helyzet térszínei voltak, s e jellegüket máig megtartották. 1989 után is ellentmondásosan alakult a régió helyzete: nincsenek olyan súlyos válságtérségei, mint Észak-Magyarországnak vagy a Tiszántúlnak, de a fellendülésnek sincsenek olyan jelei, mint az Észak-Dunántúlon vagy a fővárosban és környékén. Nem vonzza a külföldi tőkét, alig termel exportra.*

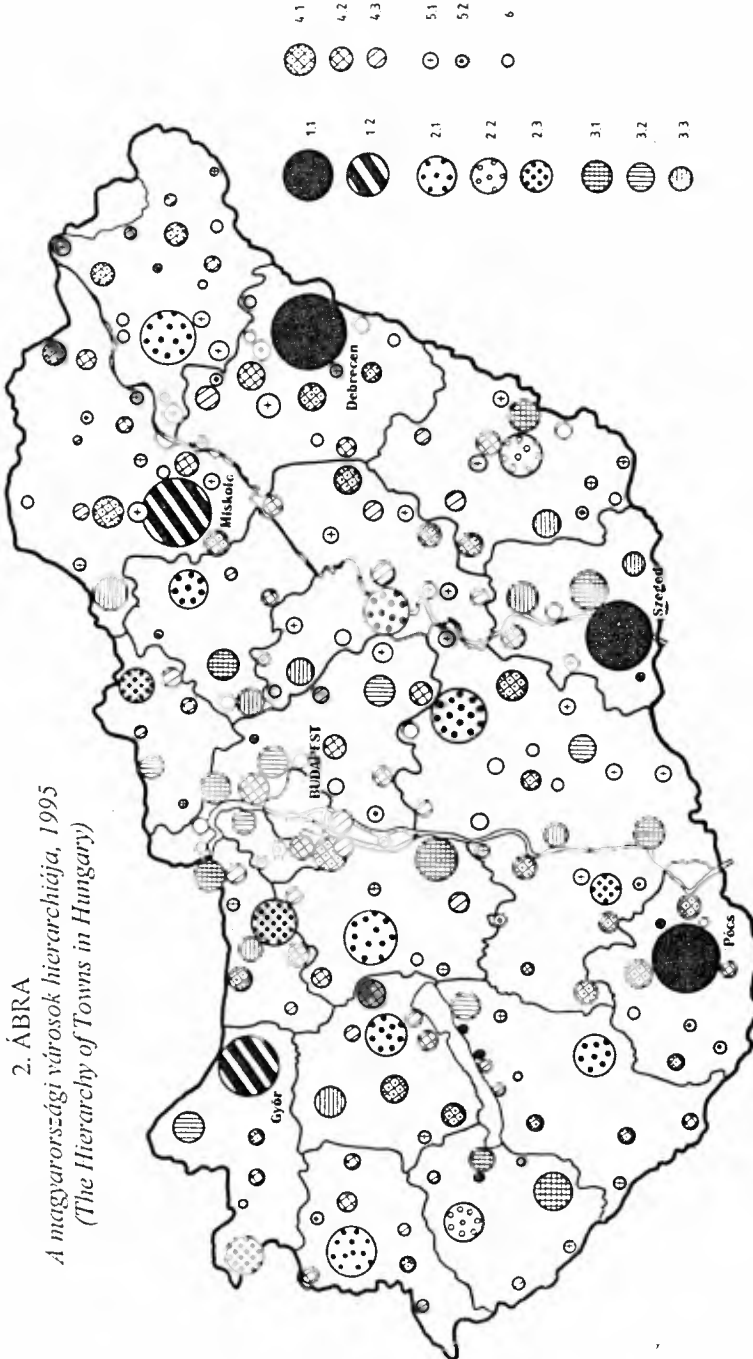
A Dél-Alföld a Duna–Tisza között és a Dél-Tiszántúlt foglalja magában. Az országrész mezőgazdaságában hagyományosan fontos szerepe volt a speciális kultúráknak, az árutertermelésnek, a hagyományos paraszti termelés mellett az agrárvállalkozásoknak. E specializált termelés mára még sokszínűbbé vált. Piaciukat is jórészt megtartották (ebben szerepe van annak is, hogy élelmiszeripari üzemeik egy részét nyugati cégek vásárolták meg), az agrárágazatban élénk vállalkozói tevékenység folyik. A gazdasági szervezetek sűrűsége általában is magas. A Dél-Alföld ipara igen változatos volt, a termelés visszaesése mérsékeltebb. A kistérségek fejlettsége többnyire közepes, a nagyobb városoké (Szeged, Kecskemét, Békéscsaba, Baja, Hódmezővásárhely) az átlagosnál jobb. A régióban így mutatkoznak „kitörési pontok”, s a gazdasági színvonal emelkedése szoros kapcsolatban áll(hat) a településhálózat adottságaival (1. ábra).

A városállomány átalakulásának eredményei

A megváltozott feltételek – noha a településhálózat meglehetősen lassan reagáló rendszer – már a napjainkig eltelt évtizedben is érzékelhető változásokat eredményeztek.

A városoknak a *településhálózatban* betöltött szerepére legközvetlenebbül a (város) *hierarchiában elfoglalt pozíció* utal. A települések között kimutatható hierarchikus tagolódás, a *városok hierarchikus „szintje”* (központosultsága) a *városi alapfunkciók mennyiségétől és minőségi kombinációjától függ.* A városi alapfunkciók közé a tágabban értelmezett szolgáltatási ágak nem mindennapos igényeket kielégítő intézményei, illetve tevékenysége sorolódik. Napjaink városhálózatát a 2. ábrán mutatjuk be (a hierarchikus beosztás elkészítéséhez 174 mutatót használtunk fel). A városhierarchia hosszabb távú változásairól megállapítható:

- Jelentősen javítottak pozícióikon a *budapesti agglomeráció városai.* *Szentendre* a hatvanas években a rangsor századik helye körül található, hiányos funkciójú kisváros, mára viszont a középvárosok közé került s egy sor megyei intézménnyel rendelkezik. *Érd, Budaörs, Százhalombatta, Szigetszentmiklós, Dunakeszi* szinte a „semmitől” lépett elő kisvárosi központi szerepkörrel rendelkező településsé. Városi funkcióik *mennyisége* is esetenként tekintélyes. Előkelő helyezéseik ellenére városi funkcióik kiegyensúlyozatlanok – egyik említett városban sem működik, pl. kórház –, előretörésüket elsősorban a magánszféra (kereskedelmi, idegenforgalmi, pénzügyi szolgáltatások) gyors gyarapodásának köszönhetik.
- Egy sor *üdülőhely–fürdőhely* nyert városi rangot az elmúlt években, ezek közül többnek városi szerepköre is bővült; *Balatonboglár, Fonyód, Balatonalmádi* kisvárossá lépett elő, de javított helyezését *Siófok, Balatonfüred, Balatonlelle* is. E városok központi funkciói is sajátosak: egyrészt *egyoldalúak* (Siófokot és részben Balatonfüredet nem számítva), az idegenforgalommal kapcsolatos ágakban kiemelkedők, másrészt nagyarányú *évszakos pulzáció* jellemzi azokat.
- A *regionális helyzetben* bekövetkezett változások eredményeként javultak *Győr és Sopron* pozíciói. *Győr* közvetlenül *Miskolc* mögé zárkózott fel, a „modern” funkciók terén egyenrangú a többi regionális centrummal – pl. Győr a legjelentősebb vidéki pénzügyi központ –, az államilag telepített funkciók terén viszont megmaradt hátránya (pl. az egyetemi és főiskolai oktatás terén). *Sopron* rangszáma is csak keveset emelkedett, viszont egyetlen nem megyeszékhelyként bekerült a megyeközpontok sorába, szintén a magánszféra által uralt funkciók – idegenforgalom, kereskedelem, magánorvosi tevékenység, gazdasági szolgáltatások, pénzügyi szolgáltatások stb. – jóvoltából.

1.1 = regionális centrumok, 1.2 = hiányos szerepkörű regionális centrumok, 2.1 = megyeszékhelyek, 2.2 = hiányos szerepkörű megyeszékhelyek, 2.3 = részleges megyeszékhelyek, 3.1 = közpvárosok, 3.2 = hiányos szerepkörű közpvárosok, 3.3 = részleges közpvárosok, 4.1 = kisvárosok, 4.2 = hiányos szerepkörű kisvárosok, 4.3 = részleges kisvárosok, 5.1 = fontosabb városias jellegű települések, 5.2 = városias települések, 6 = városi szerepkör nélküli városrangú települések

Forrás: Beluszky Pál számításai

Győr és Sopron esetében tehát megfigyelhető az elmúlt évtized városfejlődésének egyik új aspektusa: a „hivatalos”, „*felülről irányított*” településfejlesztéstől elválhat a magánvállalkozások, illetve a *tisztán piaci alapon szerveződő intézmények által kiváltott településfejlődés*. Ennek észlelése, illetve a két különböző „síkon” folyó fejlődés–fejlesztés összehangolása a sikeres terület- és településfejlesztés fontos feltétele.

- Hosszabb időszakot figyelembe véve javítottak pozícióikon az ún. *szocialista városok* is, ez az előretérés azonban főleg a hatvanas–hetvenes évekre tehető. Az elmúlt években viszont súlyos strukturális gondokkal küzdöttek, az „új” funkciók megszerzésében nem sikeresek (Ajka, Kazincbarcika, Tiszaújváros, Oroszlány, Százhalombatta); ugyanakkor az iparvárosok többsége integrálódott a településhálózatba, magas hierarchikus helyezést ért el; *Dunaújváros és Ózd* (még?) középváros, *Kazincbarcika, Ajka, Komló, Várpalota* stabil kisvárosok, városi funkcióik mennyiségi mutatói is igazolják számottevő városi szerepkörüket.
- *Szerényebb pozícióba* került egy sor olyan tradicionális középváros, amely az elmúlt évtizedekben nem tett szert új funkciókra, s hagyományos piacközponti, kisipari, illetve szolgáltató funkcióik is kisvárosi szintre estek vissza (pl. *Mohács, Kiskunfélegyháza, Sátoraljaújhely, Karcag, Nagykőrös, Komárom, Kisvárd, Mátészalka* stb.).
- Ugyancsak vesztek hierarchikus rangjukból azok a korábban kisvárosi szerepkört betöltő *járási székhelyek*, melyek közigazgatási szerepüket a hatvanas–hetvenes években elvesztették, s azt más téren – pl. ipar, idegenforgalom stb. – nem tudták pótolni. Ezek többségét az elmúlt évek várossá nyilvánításai „rehabilitálták” ugyan, de korábbi rangjuk visszaszerzésére kevés esélyük van (pl. *Tab, Jászapáti, Szikszó, Mezőcsát, Tiszalök, Putnok, Nagykálló* stb.).

A vázolt változások ellenére az elmúlt évtized csak csekély mértékben alakította át a magyarországi városok hierarchikus rendjét. Változatlan a *regionális centrumok* köre, közülük továbbra is három város tölti be maradéktalanul ezt a szerepkört: *Szeged, Debrecen* és *Pécs*. Némiképp változott *Győr* pozíciója. A város a századfordulón nem töltött be regionális szerepkört. A Dunántúl északnyugati felén nem is alakult ki országrész-központ. Néhány ilyen funkciót *Győr, Sopron, Szombathely* egyaránt ellátott. Trianon után kezdett *Győr* regionális szerepkört kialakítani, ehhez azonban kevés állami segítséget kapott, csakúgy, mint 1945 után. Szerény helyet foglal el a vidéki felsőoktatási központok sorában, nem vált regionális egészségügyi centrummá stb. Az utóbbi évek során azonban a legjelentősebb vidéki pénzügyi, vállalászási, kereskedelmi központtá emelkedett, gyarapodott idegenforgalma, gazdasági szolgáltató ágazata stb. Ezen funkciók révén *Győr* felzárkózott a többi regionális centrum mögé, miközben a *piaci szféra hierarchiájában s az állami–önkormányzati intézmények hierarchiájában elfoglalt helyzete távolodik egymástól. Miskolc* több évtizedes kedvezményezett helyzete ellenére sem tette egyértelművé

helyét a legmagasabb hierarchia-osztályban, még városi funkcióinak *menyisége* is elmarad a három vezető regionális centrumétól.

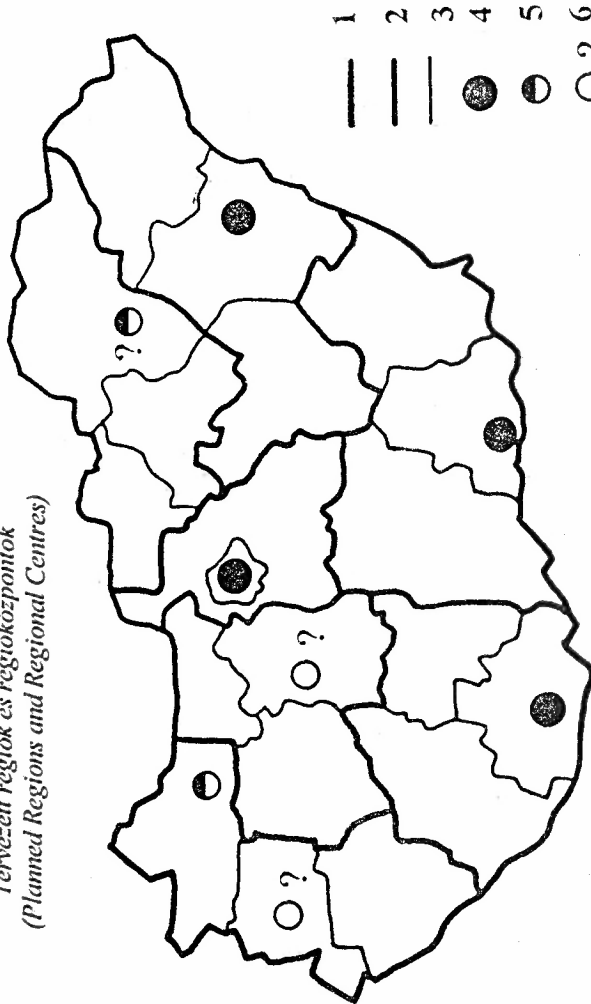
Az EU-csatlakozás és a várható városfejlődés kérdéséhez szorosan kapcsolódik a *regionális centrumok*, a *régió-székhelyek* és a – jórészt EU-ösztönzésre és csatlakozási feltételként kialakítandó – (igazgatási-fejlesztési) *régiók* összefüggéseinek kérdése. A dolgok jelen állása szerint hét régió kerülne kialakításra (3. ábra). A valós térszerkezeti egységek és régióközpontok, illetve a vélhető régió-székhelyek közt jó megfelelés mutatkozik az *Észak-Alföld* esetében.

Debrecen regionális vonzása a trianoni határmegvonás előtt az Északkelet-Alföldre (Szabolcs-Szatmár, Bereg, Ugocsa, Ung, Hajdú megyék, az Érmellék) s az azt övező hegységkeretre terjedt ki, vallási, oktatási, illetve kulturális téren a Nagykunságra is. Jelenleg regionális funkcióinak vonzáskörzete egyértelműen „lefedti” a Tiszántúl két északi megyéjét, valamint a *Nagykunságot* és *Tiszafüred* környékét; szoros kapcsolatokat tart fenn a zempléni területekkel, felsőoktatási intézményeinek, klinikájának vonzása kiterjed *Borsodra* és *Abaujra*, részben *Heves* és *Békés* megye határos részeire. Hasonló a viszony *Szeged* és a *dél-alföldi régió*, illetve *Pécs* és a *dél-dunántúli régió* esetében. *Szeged* magának tudhatja *Csongrád* és *Békés* megyét, *Bács-Kiskun* már erősen vonzódik *Budapest* felé, *Baja* környéke *Pécs* felé is, de a megye elsősorban mégis *Szeged* hinterlandjának számít. *Pécs* pozíciói is egyértelműek *Baranyában* és *Tolnában*, *Somogy* megye nagyobbik részén, a Balaton-parti települések kapcsolata már szorosabb a fővárossal, mint a Dél-Dunántúl főhelyével. *Zala* megye helyzete sajátos; noha a legtöbb regionális besztásban a Dél-Dunántúl része, újabban bizonyos nyugat-magyarországi „identitástudat” is jelentkezik, amely *Zala* megyét *Vas* és *Győr-Moson-Sopron* társaságában helyezné el. Egyébként regionális kapcsolatainak többsége – már csak a közlekedési összeköttetések miatt is – *Budapest*hez köti a megyét. A pillanatnyi elképzelések szerint ez a három megye (*Zala*, *Vas*, *Győr-Moson-Sopron*) alkotna egy régiót; ekkor viszont – közlekedés-földrajzi megfontolások alapján – akár *Szombathely* régió-székhellyé választása is felmerülhet. A *közép-dunántúli régióban* jelenleg nincs regionális szerepkört betöltő város; lélekszáma, forgalmi helyzete okán minden bizonnyal *Székesfehérvár* tölthetné be ezt a szerepet. *Miskolc* és az *észak-magyarországi régió* viszonya sem egyértelmű. A város egyrészt csak hiányosan látja el a jelenleg regionálisnak tekintett funkciókat, másrészt a tervezett régió nyugati felével (*Nógrád* megye, *Hatvan*, *Gyöngyös* környéke) „természetes” kapcsolata alig van.

Ma még homogén és a hierarchián belül igen masszív csoportot képeznek a megyeközpontok. Valamennyi – magasabb szintbe nem tartozó – megyeszékhely e kategóriába került, rajtuk kívül viszont csak egy város: *Sopron*. A megyék szerepe az 1990-ben hozott önkormányzati törvény szerint csökkent. A megyeszékhelyeké kevésé.

3. ÁBRA
Tervezett régiók és régióközpontok
(Planned Regions and Regional Centres)

1=országhatár; 2= régióhatár; 3=megyeközpont; 4=teljes értékű regionális központok;
5=hiányos szerepkörű regionális központok; 6= régióközpontként számbajelölhető városok

Forrás: Beluszky Pál számításai

Az államigazgatás legtöbb ágazata ma is megyei keretek között működteti regionális intézményeit (pl. munkaügyi központok, földhivatalok, statisztikai hivatal, tisztiorvosi szolgálat, adóhivatalok, rendőrkapitányságok, megyei közgyűlések stb.), csakúgy, mint az igazságszolgáltatás, s ezen intézmények székhelye kevés kivétellel a megyeszékhely. A korábban „államosított” társadalmi–gazdasági feladatok intézményrendszere ugyancsak megyei keretek között szerveződött, számos esetben különösebb indok nélkül. Ez a szisztéma máig keveset változott, s a megyeszékhelyeknek eleve igen nagyszámú hivatalt és intézményt, köztisztviselői réteget, értelmiséget biztosít. Különösen a rendszerváltásig hatáskörük, hatalmuk is igen jelentős volt, további előnyökhöz juttatta a megyeközpontokat. Növeli szerepüket, hogy megszűnővén a középszintű igazgatás, az állami hivatalok „keze” ma már csak a megyeszékhelyekig ér le. Máig csupán – s csak a legutóbbi évek eredményeként – egyetlen nem megyeszékhely, Sopron tudott a megyeközpontok közé ékelődni.

A régiók kialakítása azonban feltehetően tovább csökkenti a megyeszékhelyek esetében az „automatizmusokat”, és felerősítheti közöttük – illetve a megyeszékhelyek és a fejlettebb középvárosok, mint Sopron, Nagykanizsa, Dunaújváros, Baja, Gyula stb. között – a városversenyt.

A városhierarchiát alakító szűkebb értelemben vett városi funkciók mellett az elmúlt évtized változásainak felmérésére a városok „dinamikáját” is kimutattuk. A városok *dinamikájának* értelmezése több kérdést vet fel.

Természetesen a „dinamika” *nem azonosítható a növekedéssel*, ugyanakkor a népességvesztés, az elvándorlás kétségtelenül munkaerő-piaci gondokat, kedvezőtlen megélhetési lehetőségeket, a „karrier-lehetőségek” szűkösségét is jelzi. Ettől eltér Budapest helyzete. Itt a népességcsökkenés részben abból fakad, hogy az elmúlt évtizedek adminisztratív korlátozásai nyomán a fővárosba való betelepedés visszafogott volt, a népesség előregedett, s jelentős mérvű a természetes fogyás. Másrészt a városból való „menekülés” – az agglomeráció olcsó övezeteibe való kitelepedés, visszaköltözés az előző lakóhelyre stb. – mellett felgyorsult az agglomeráció „elit” községeibe, kertvárosi negyedeibe, az új, kertes lakó-telepekre való kitelepedés. Ez *valóban* az urbanizálódás új szakaszát jelzi. A városok többségében a lakosságcsökkenéshez járul a munkahelyek számának csökkenése (ezen belül az ipari munkahelyek számának olykor zuhanásszerű csökkenése), a munkanélküliség jelentkezése, a lanya építkezési kedv és így tovább. E folyamatok a városállomány *dinamikájának* felmérésekor aligha hagyhatók figyelmen kívül.

Ugyanakkor az előbb említett folyamatok mellett – olykor azok ellenére – megjelennek a városokban a piacgazdaság városi intézményei, korszerűsödik a meglévő intézmények tevékenysége (pl. a bankoké); több-kevesebb dinamikával folyik a városok strukturális átalakulása. E minőségi változások közvetlenül többnyire nem mérhetők.

Vagyis a változások iránya, üteme, előrehaladása alapján két „sík” különíthető el, a hagyományos városi – többnyire állami – intézmények és a piacgazdaság intézményeinek síkja. Dinamikájuk gyakorta nem felel meg egymásnak. A mennyiségi

elemek – népességszám-változás, a munkahelyek számának alakulása, lakásépítés, munkanélküliség stb. – döntő mértékben a hagyományos szerepkörökhöz kötődnek.

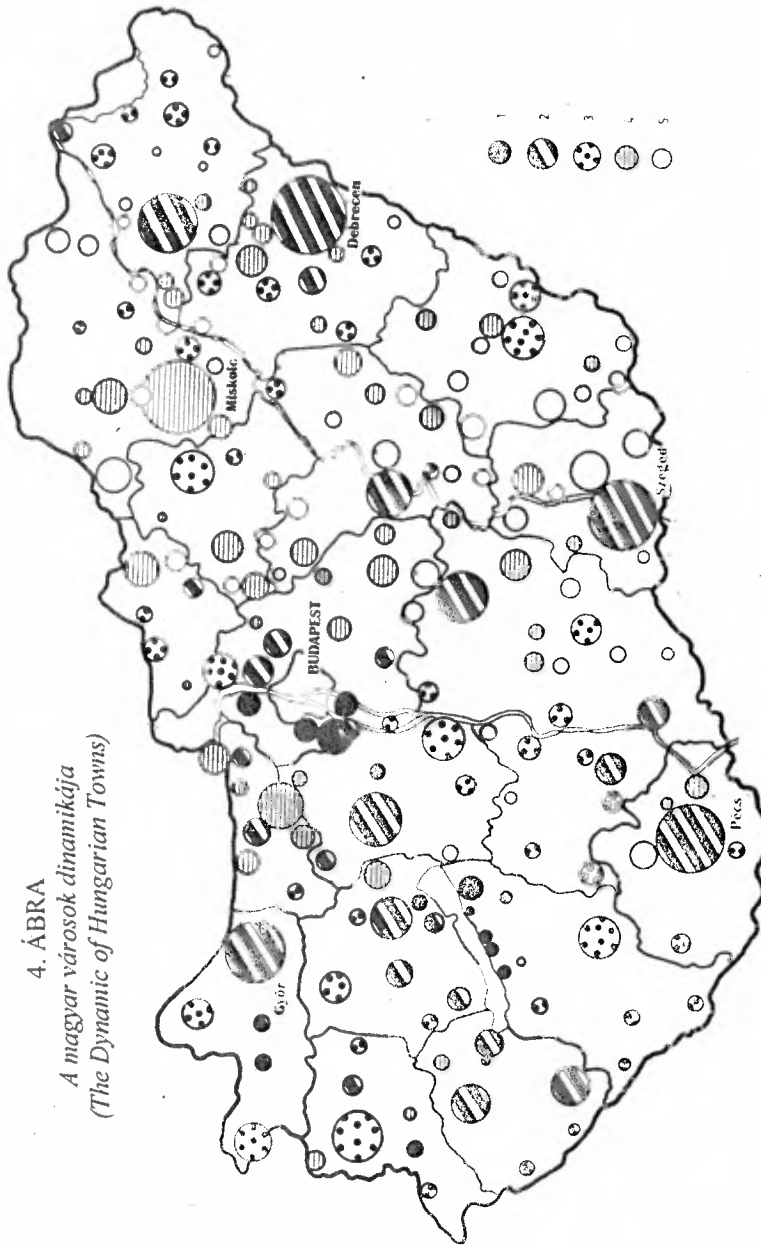
A városok dinamikai típusainak megállapítása egyszerű módszerrel történt: a népességszám, a munkahelyek számának változásait, a munkanélküliségi rátát, a gazdasági szervezetek számának alakulását és a városhierarchiában bekövetkezett változásokat vettük figyelembe. A mutatókat öt-fokozatú skálán pontoztuk, a kapott pontértékek alapján szintén öt fokozatba soroltuk a városokat:

- I. Dinamikusan fejlődő, növekvő városok
- II. Mérsékelt dinamikájú városok
- III. Stagnáló városok
- IV. Pozícióikban visszaeső, stagnáló–hanyatló városok
- V. Csökkenő méretű, hanyatló városok

A vizsgálat eredményét a 4. ábra tartalmazza. A rövidtávú tendenciákat figyelembevevő vizsgálat szerint a városok több, mint fele (52%-a) a két alsó kategóriába – pozíciójukban visszaeső, stagnáló–hanyatló városok, illetve hanyatló, csökkenő méretű városok – tartozik, a két felső kategóriába viszont alig több mint egyötödük. A városok funkcionális átformálódása (a piacgazdaság funkcióinak, hierarchiájának kialakulása) az elmúlt évtizedben recessziós folyamatok közepette folyt.

A városok dinamikai típusainak elterjedése országrészenként eltérő. A 12 *dinamikusan fejlődő–növekvő város* kivétel nélkül a Dunától nyugatra található, a *buda-pesti agglomerációban* (Szentendre, Budaörs, Érd, Szigetszentmiklós), illetve fürdővárosok–idegenforgalmi központok a Balaton partján (Siófok, Balatonalmádi, Balatonföldvár, Fonyód stb.), a Velencei-tó mellett (Gárdony), valamint *Hévíz*. Vagyis többségük kisméretű, szerény városi funkciókkal rendelkező település. A múlté a megyeszékhelyek elszánt előretörése, növekedése, noha többségük még szerényebb mértékben javította pozícióit. A *Dunántúlon* a városok kerekén 70%-a őrzi vagy javítja helyzetét; a „hanyatló” városok közé a korábbi évtizedekben kialakult egyoldalú ipari városok (Komló, Várpalota, Oroszlány, Komárom, Nyergesújfalú, Tatabánya) és néhány, a korábbi években mellőzött kisváros (Vasvár, Zalaszentgrót, Dunaföldvár, Pécsvárad, Enying, a kisvárosok közé szerényült Mohács) került. Ez utóbbiak esetében nyilván a nyolcvanas évek figyelembevétele befolyásolta elöntetlen besorolásukat. Az *Alföldön* viszont a pozícióikat javító regionális centrumok és megyeszékhelyek (Kecskemét, Szolnok, Nyíregyháza) s néhány speciális helyzetű várostól (mint az idegenforgalmi szerepkört is betöltő Hajdúszoboszló, a régóta favorizált Záhony, az előnyös településhálózati helyzetű Baja) eltekintve általános a városok hanyatlása. 70%-uk pozíciójából veszítő, hanyatló, csökkenő népességű település. E városokat egyaránt sújtja a hatvanas–hetvenes években felduzzasztott iparuk termelésének drasztikus visszaesése (főleg a ruházati-, konzerv és élelmiszeripar), az agrárágazat válsága, a piacgazdaság városi funkcióinak vontatott terjedése „a Dunától keletre”.

Csongrád megyében Szegedtől eltekintve csak „dinamikátlan” városok találhatók; közülük tartozik *Csongrád*, *Hódmezővásárhely*, *Szentes* és *Makó* is (ez utóbbi funkció- és népességvesztése több évtizede tart).

1 = dinamikusan fejlődő-növekvő városok; 2 = pozícióikat javító városok; 3 = korábbi pozícióikat őrző;
4 = pozícióikból veszítő, stagnáló-hanyatló városok; 5 = hanyatló, csökkenő népességű városok;

Forrás: Beluszky Pál számításai

Békésben Gyula és Békéscsaba „tartja” magát, a többi tizenegy város „hanyatlik”. Hasonló a helyzet a Jászságban és a Nagykunságban is. Szabolcs-Szatmár-Beregben – tán a megkésett urbanizáció utolsó hullámaként – a városhálózat gerince, Mátészalka, Kisvárda, Nyírbátor, Fehérgyarmat, Vásárosnamény szintén őrzi pozícióit. Észak-Magyarország súlyos depressziója a városok dinamikájában is tükröződik; még a regionális centrum szerepkörét betöltő Miskolc is pozícióiból veszítő, hanyatló város, csakúgy, mint a megyeszékhely Salgótarján, nem is beszélve Ózdról s a többi ipari városról (Kazinccbarcika, Bányaterenye, Sajószentpéter stb.). Feltűnő, hogy az egyébként régóta hanyatló Hegyalja városai, Sátoraljaújhely, Sárospatak, Tokaj is a legrosszabb kategóriába kerültek.

Megállapítható, hogy az 1990 utáni változások egy része még a „múltban” gyökereszik, az akkor folytatott településfejlesztésben, az akkor kialakított gazdaság összeomlásában stb. Az is nyilvánvaló, hogy a városfejlődés feltételeiben 1990 táján alapvető változások történtek, ám a bekövetkezett változások máig még nem mélyrehatóak. Kérdés, mennyiben változnak ezek a folyamatok az EU-hoz való csatlakozás következtében.

Az EU-csatlakozás és a magyar városhálózat

A magyar regionális fejlődés történetében a kilencvenes évek elején lezajlott rendszerváltozás új fejezetet nyitott. Eddig nálunk ismeretlen térformáló folyamatok jelentek meg, a rendszerváltozás egybeesett egy gazdasági szerkezetváltással és az önkormányzatiság felértékelődésével is. Nagyon gyors változásoknak lehettünk tanúi: a már korábban is stagnáló észak-magyarországi iparvidék összeomlásának, a nyugati területek felértékelődésének, az alföldi agrárbázisú gazdaság piacvesztésének és a főváros minden tényező tekintetében páratlan kiugrásának. Ezek a folyamatok jellegadóan befolyásolták a városok fejlődését is. A városhálózat bonyolult képződmény, természetéből következik, hogy lassan változik, a rendszerváltás kora azonban itt is meghatározó változásokat hozott. Úgy tűnik, hogy az átrendeződés nagyon gyorsan lezajlott a kilencvenes évek elején, azóta a mozgások üteme jóval lassabb, egyes kutatók a térszerkezet megmerevedéséről beszélnek (Nemes Nagy 1996). Annyi bizonyos, hogy egy-két évtizedre az ekkor kialakult kép jellemzi, és fogja jellemezni hazánkat, amit nagyon leegyszerűsítve nyugat–kelet kettősségnek hívunk. Ez a kettősség valójában inkább mozaikosság, mind nyugaton találhatunk belső perifériákat és hátrányos helyzetű területeket, mind az ország keleti részén előbukkannak a dinamikus városi centrumok (Enyedi 1996).

Magyarországnak – reményeink szerint hamarosan – újabb változás elé kell néznie, olyan változás elé, amely hosszú időre meghatározhatja hazánk jövőjét. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk – amelyet optimista becslések 2002-re tesznek – ismét új tényezőket jelent majd a regionális fejlődésben. A kérdés az, hogy ezek az új tényezők mennyiben rajzolják át a mai képet, teljesen új festmény kerekedik-e belőle, vagy csak hangsúlyosabbá válnak a mai tónusok, esetleg fontos új vonalak (színfoltok) is felkerülnek a vászonra. Mindezeket a kérdéseket feltehetjük

a magyar városhálózattal kapcsolatban is: hogyan alakul (át) az EU-csatlakozás hatására városrendszerünk.

Vizsgálódásunkat megkönnyíti, hogy nemzetközi összehasonlítást készíthetünk; mi történt hozzánk hasonló helyzetű országokban, amikor csatlakoztak az EU-hoz. Hozzánk hasonló helyzetű, azaz az Európai Unió magterületeinél fejletlenebb, periférikus fekvésű, szegényebb államokról van szó. Írország, Görögország, Spanyolország és Portugália azok az országok, amelyeket vizsgálhatunk. Írországot találtuk olyan országnak, amely különösen alkalmas az összevetésre, itt ugyanis a hatvanas években adták fel a protekcionista, importhelyettesítő gazdaságpolitikát, és csak 1973-ban csatlakoztak az Európai Közösséghez. Tehát a gazdasági „rendszerváltást” bő évtizedes távolsággal követte a csatlakozás. Reményeink szerint hazánkban is ez következik be. Írország GDP-je ekkor az EK átlagának 45,6%-a volt (Horváth 1997a), ma a magyar GDP az EU átlagának harmada körül van. Az összehasonlításnak azonban nehézségei is vannak: a világgazdaság képe ma egészen más, mint a hatvanas években vagy a hetvenes évek elején volt, azonkívül az EU is jelentős fejlődésen ment át. Mindezen akadályok ellenére az összevetésből értékelhető tanulságok is leszűrhetők.

Írország térszerkezetét a hatvanas évekig az iparosodottabb keleti területek (a külföldi cégek közül szinte kizárólag angol vállalatok jelenléte), és a rurális, fejletlen nyugati területek kettőssége jellemezte. A hatvanas évek elejétől telepedtek meg az országban a fejlett technológiát hozó (gyógyszergyártás, elektronika) külföldi vállalatok. A külföldi tőke elsősorban az elmaradottabb területeket preferálta, kedvező hatásuk is elsősorban itt jelentkezett. Ebben az időszakban a hagyományos iparágakkal jellemezhető keleti körzet hanyatlásnak indult, a külföldi tőke is elkerülte ezeket a depresszió sújtotta vidékeket. A telepítő tényező elsősorban az alacsonyabb bérek előnye volt, nem igényelték helyi beszállítókat, ezért is maradt kisebb jelentőségű az ország hagyományos ipari körzete. Az EK-hoz történő csatlakozás után új befektetők jelentek meg, elsősorban a Közösségen kívülről, akik Írországot ugródeszkának használták, hogy az EK védett piacaira betörhessenek. Ők is a korábbi külföldi vállalatokhoz hasonlóan a nyugati országrészt részesítették előnyben, ők sem a helyi fogyasztópiacra települtek, nem volt szerves kapcsolatuk a honi gazdasággal (O' Malley 1997). Ebben az általános kiegyenlítődési folyamatban (amely természetesen nem lehetett tökéletes, a keleti országrész máig fejlettebb maradt), a településhierarchia is sajátos tagolódási tényezőt jelentett. Már a hatvanas évektől a kisvárosok lettek a kedvelt telepítési helyek, a feldolgozóipar a hierarchia alsó szintjeire települt, a magas munkanélküliségi ráták sem itt, hanem a nagyvárosokban alakultak ki (Barry 1997). A Közösség által különböző alapokból nyújtott támogatásból Írország egész területe (mint egyetlen régió) részesedett. Elméletileg nagyobb hányadot élvezett ezekből az elmaradott nyugati térség, ez a mezőgazdasági és az ipari jövedelmek nivellálódásához vezetett, azonban az igazi haszonélvezője a keleti, délkeleti térség lett. A támogatások csökkenésekor a nyugat sínylette meg inkább a forráskiesést (Horváth 1997a).

Írország analógiája alapján egy nagyon fontos következtetést vonhatunk le: az ország térszerkezetében a döntő változást nem az Európai Közösséghez való csatlakozás jelentette, hanem a külgazdasági nyitás; a csatlakozás csupán árnyalni tudta a korábban megjelent képet. Az EK csatlakozás után a befektetők ugyanazokat a területeket részesítették előnyben, mint a korábban érkezettek, a területi kiegyenlítést célzó politika pedig nem tudta eredeti célját elérni.

Magyarország EU-csatlakozása után különböző alapokból (Kohéziós Alap, Regionális Fejlesztési Alap stb.) jelenős támogatás érkezik országunkba. Ezekből a támogatásokból a regionális fejlesztés törvényeinek megfelelően elsősorban a fejletlenebb területeknek kell részesedniük. Az EU nézőpontjából gyakorlatilag Magyarország egész területe ilyennek minősül, mivel Budapest GDP-je sem éri el az Unió átlagának 75%-át. Az EU gyakorlata alapján a problematikus térségek között a támogatás megoszlása viszonylag egyenletes: Nálunk az északkeleti megyék politikai okokból is demográfiai súlyuknál aránytalanul nagyobb támogatásban részesültek (Horváth 1997b). Az EU támogatások megszerzéséhez szükséges társfinanszírozási rendszer működtetése, elsősorban önkormányzati, lakossági források bevonása. Központi támogatásra a települések ugyanis csak országos célú pályázat esetén számíthatnak. A társfinanszírozás megvalósulásához növelni kell az önkormányzatok pénzügyi önállóságát, elsősorban helyi adókra támaszkodva. A társfinanszírozás egyéb hátrányaival is számolnunk kell (Horváth 1997b). Amely programokra uniós támogatás érkezik, oda kell fordítanunk a nemzeti forrásokat is, így egyáltalán nem biztos, hogy az általunk is preferált célok kapják a támogatást; mi több, a társfinanszírozás az éppen ide szánt hazai forrásokat is elvonhatja. Az érkező támogatások célja elsősorban az infrastruktúra fejlesztése lesz, olyan gazdasági tevékenységet, amiből az EU piaca telített (ültetvényes növénykultúrák, állattenyésztés, textilipar) minden bizonnyal nem fognak támogatni (Horváth 1997b).

Ezek alapján elképzelhető, hogy az EU támogatások megléte nem jelenti azt, hogy radikális gyorsasággal sikerül majd csökkenteni a területi és településhálózati hátrányokat. A támogatások felhasználása bonyolult probléma. Gyakorlata mögött az a gondolat húzódik meg, hogy az egységes piac létrejötte egy országra – a verseny éleződése miatt – a regionális differenciálódás irányába hat. Ez nálunk már a világgpiacba történő visszatérésünk során megmutatkozott. Az Európai Unióba való belépés után ez tovább erősödhet. A támogatások egyik célja tulajdonképpen az, hogy ezeket a káros hatásokat kompenzálja. A támogatási rendszer azonban nem működik tökéletesen, sok esetben minden kézzelfogható eredmény nélkül használják fel a rendelkezésre álló forrásokat. Az Európai Unióban némiképpen csökkentek a regionális különbségek, de nem a várakozásoknak megfelelő mértékben. Nem számolhatunk tehát azzal, hogy ezen pénzforrások segítségével rövid idő alatt gyökeres változásokat érhetünk el.

Sőt, egyes vélemények szerint ezeket a támogatásokat fokozott mértékben kell felhasználni a városokban, a nagyvárosokban. Részben ezt követelik meg az ország valós igényei, másrészt ezek a térségek tudják előteremteni a társfinanszírozáshoz szükséges összeget. Az európai regionális politika sem jelenti csupán a városkör-

nyéki vidék fejlesztését. Úgy kell felhasználnunk a forrásokat, hogy eredményünk egy egységes szemléletű, összefogott ország-fejlesztés legyen, ha marad még esz-köz, akkor kerülhet előtérbe a kiegyenlítés feladata. Mindezek összegzéseként: előfordulhat, hogy a relatíve fejlettebb területek jutnak nagyobb forráshoz. A településhálózatra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a nagyobb városok, a koncentrált munkahelyteremtő térségi centrumok értékelődnek fel, s erősödnek meg (akár a támogatások hatására is) (Ruttkay 1998). Azt is számba kell vennünk, hogy a felül-ről jövő támogatások akkor érnek termékeny talajt, ha találkoznak a helyi adottságokkal, a meglévő tendenciákkal, a helyi társadalom törekvéseivel. Olyan városokban várhatjuk tehát a támogatások kedvező hatását, ahol megvan az igény és a készség az innovációk fogadására, egyébként, mint feneketlen zsákban tűnik el az oda-irányított pénzek nagy része. A szocializmus utolsó évtizede szolgált példakkal arra, hogy a város a rendelkezésére álló állami pénzt kitűnően tudta felhasználni fejlesztése érdekében, az erre fogékony vezető elitje révén. (Talán a legjobb példa Nyíregyháza lehet.) Ez az, amire most is szükség van, egy életképes városi társadalom, felkészült és invenciózus vezető elittel, ez az a fogadóközeg, ami termékenyen teheti a támogatás akár szűk keretét is. A támogatások fölélése, esetleg szükségtelen beruházásokba fektetése pedig konzerválhatja egyes városok hátrányos helyzetét.

Enyedi György 1996-ban megjelent könyvében a magyar regionális fejlődés három lehetséges forgatókönyvét vázolja. A három forgatókönyv a gazdasági növekedés mértéke alapján három középtávú előrejelzést ad az ország regionális folyamatiról. Az első forgatókönyv a gazdaság stagnálásával és a növekedés lassú megindulásával számol. Ez a lassú növekedés polarizált fejlődést vetítene előre. Ennek legszembevetőbb jele Budapest kiugrása a városhálózatból, nemzetközi nagyvárossá válása. A főváros nem funkcionális értelemben szakadna el hátországától, a gazdasági, társadalmi szálak továbbra is kötnék az országhoz, hanem dinamizmusa emelné ki az elsősorban stagnáló települések közül. Ez a fejlődési pálya Budapesten kívül főleg a közép- és a nagyvárosokban jelzi előre a gazdasági növekedést, ezek közül is elsősorban a Dunántúlon, kitüntetetten a nyugati felén. A kisvárosok csoportjára és az alföldi városok többségére a stagnálás lenne jellemző, lakosságuk lassú fogyatkozása felerősödne, az elvándorlás célterülete a főváros és agglomerációja, illetve a Nyugat-Dunántúl lenne. Az ipari depressziós térség városai sem tudnák megtartani népességüket, gazdaságuk elhúzódó válsága miatt. A második forgatókönyv a közepesen koncentrált fejlődés pályája lenne. Akkor következne be, ha a gazdasági növekedés folyamatos lenne, s az ezredforduló után fel is gyorsulna. Budapest kimagasló szerepét ez a forgatókönyv sem kérdőjelezi meg, Azonban ekkor nemcsak a nagyvárosokban stabilizálná a gazdaság, hanem a középvárosokban is. A válságtérségekben is megjelenéne dinamikus városi centrumok, amelyek kedvezően hatnának környezetükre is. Az országon belüli vándorlás kisebb mértékű lenne, elsősorban egy régióon belül mozogna a népesség. Felértékelődne a határmenti „kapuvárosok” szerepe. A harmadik forgatókönyv megszakítatlan és felgyorsuló gazdasági növekedést feltételez, olyan szintűt, amely lehetővé teszi középtávon az Európai Unió átlagának elérését. Ez lenne a dekoncentrált regionális

fejlődés pályája. Itt is a budapesti agglomeráció lenne az ország legdinamikusabb területe, de ez a dinamizmus kiterjedne jóformán hazánk egész területére, s a városhálózat egészére. A depressziós iparvidékekek városai újjáélednének, az Alföld városai is megközelítenék a Nyugat-Dunántúl városainak gazdasági élénkségét. A kedvező hatások folytán a kisvárosok szerepe felértékelődne, ez a településcsoport is dinamizálódna. Az országon belüli vándorlás üteme lelassulna, elkezdődne egyes területeken a falvak újranevesedése (Enyedi 1996).

A három fejlődési forgatókönyv más-más időpontra teszi Magyarország EU-csatlakozását. Az első forgatókönyv nem számol a közeljövőben csatlakozással, a másik kettő igen. Enyedi György elemzése óta eltelt idő azt a feltételezést engedi meg, hogy a második forgatókönyv leírása ad hű képet hazánk jövőjéről. Ebbe a képbe közeli EU-csatlakozásunk is beletartozik. Ez a fejlődési pálya azt feltételezi, hogy a jelenlegi térszerkezeti felosztás lassan változna, a fejlettségi különbség a nyugati régió és a fővárosi agglomeráció, illetve az Alföld, Észak-Magyarország és Dél-Dunántúl között csak lassan oldódna. Azonban a kettősség képe (a polarizált centrum–periféria modell) már semmiképpen nem lenne tartható (Nemes Nagy 1996). Felerősödik az ország térszerkezetének mozaikossága, a mindenütt előnyösebb helyzetben lévő közép- és nagyvárosi térségek kiugranak környezetükből, kedvező befolyást is gyakorolva rájuk. A kisvárosok csatlakozása ehhez az előkelő csoporthoz a Dunántúl nyugati részén várható, ez lesz a lényeges különbség kelet és nyugat között. Az innovációk, a külföldi tőke terjedését kétféle modellbe foglalhatjuk. Az egyik a hierarchikus terjedés modellje, a településhálózat kitüntetett pontjai jelennek meg először (főváros, nagyvárosok) és lassan terjednek át a településhálózat alacsonyabb szintjeire. A nagyvárosok előnyét kedvező infrastruktúrájuk, sűrűbb kommunikációs hálózatuk is fokozza (Rechnitzer 1998a). A másik modell a diffúz terjedés modellje, amely ezek elterjedését szomszédsági kapcsolatokhoz köti, tényleges földrajzi közelséghez. Erre is jó példát szolgáltat Magyarország, a nyugati régió dinamikáját ezzel magyarázhatjuk. Ott bizonyult különösen élénknek a gazdaság fejlődése, ahol a két terjedéstípus találkozott egymással, erősítették egymást, tehát Nyugat- és Észak-Dunántúl nagy- és középvárosaiban. A diffúz terjedés hatására még Vas és Győr-Moson-Sopron megye falvai is jelentősen átalakultak, a határhoz közelfekvő kisvárosokról nem is beszélve (Fertőd, Kőszeg, Sárvár, Szentgotthárd). Ezen kétféle terjedéstípus felerősödésével, felgyorsulásával számolhatunk az uniós csatlakozás után, a gyorsítást nem utolsósorban a támogató-sok helyes felhasználása tenné lehetővé.

Az uniós csatlakozás után új fogalommal kell megismernednünk: a városversennyel. Az egységes európai piacon a városok egymással is versengenek befektetőkért, különböző támogatások elnyerésért. A városverseny különösen a hasonló adottságú, funkciójú városok között lesz éles. Vannak olyan helyi tényezők, amelyek rövid távú előnyöket kínálnak: olcsó munkaerő, kedvező adózási feltételek. Ezek a tényezők gyorsan változnak, a tőkemozgás is azonnal követi ezeket a változásokat és kedvezőbb befektetési terület után néz. Az erre épülő gyors virágzást gyors hanyatlás válthatja fel. Tartós fejlődést kifejezetten helyspecifikus (unikális)

adottságok indíthatnak el: nem is elsősorban az épített infrastruktúra (bár ennek szerepe [információ-gazdaság stb.] megkérdőjelezhetetlen), hanem egy innovációorientált, befogadásra kész társadalmi közeg (Enyedi 1996). Magyarországon a városverseny különösen éles lehet, mivel sok, hasonló adottságokkal rendelkező városunk van (pl. alföldi mezővárosok, hajdúvárosok). A verseny megléte mellett ezzel ellentétes jelenség is lejátszódik: az Európai Unióban egyre fontosabb szerephez jutnak a város csoportok. Egyrészt egymáshoz földrajzilag közel lévő városok közötti funkciómegosztásra épülő csoportok ezek, másrészt egymástól távol fekvő, de hasonló adottságú, problémájú városok szövetségei. Támogatni és szorgalmazni kell ilyen város csoportok létrejöttét, mindkét típusú szövetkezésre van lehetőség nálunk. A magyar városoknak is be kell kapcsolódnuk az európai városrendszerbe. Városaink nemzetközi, nemzeti és regionális jelentőségű városok csoportjaiba sorolódnak, mindegyik más-más szerepkört, funkciót, más-más intézményrendszert jelent és kíván. Nemzetközi jelentőségű várossá válásra Budapestnek van egyedül esélye a magyar városok között. Nemzeti jelentőségű város pedig Győr, Székesfehérvár, Pécs, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza és Miskolc lehet (Rechnitzer 1998b). Ezen utóbbi városok jelentősége azáltal is növekedni fog, hogy ők lesznek (Nyíregyházát leszámítva) a szerveződő régiók központjai. Ez már a közigazgatás decentralizációja miatt is számos új intézmény megtelepedését, esetleg a régiek bővülését vonja maga után. Nyíregyháza dinamizmusát és növekvő jelentőségét kitűnő közlekedési fekvése magyarázza. Egyes megyeszékhelyek viszont éppen a régióközpontok javára történő funkcióvesztés miatt veszítenek jelenlegi szerepükből. Ez főként azokat a megyeszékhelyeket érintheti, amelyek pozíciója megyéjükön belül is gyengébb, s kitüntetett szerepüket központi funkciójuknak köszönheték (pl. Szekszárd, Zalaegerszeg esetleg Salgótarján). Az autonóm kistérségek azon központjai, amelyek jelentősége túlmutat körzetükön, megtartják vagy bővítik intézményeiket, a megye jelentőségvesztésével komolyabban konkurrálhatnak a megyeszékhellyel. Ilyen városként jöhet szóba Baja, Nagykanizsa, Sopron, de akár Dombóvár vagy Mátészalka is.

A határ és a határmentiség az utóbbi időben egyre inkább felértékelődő kérdéssé vált az Európai Unióban. A határok átjárhatóságával megteremtődött a lehetőség a határokon átnyúló kapcsolatok, együttműködések szélesítésére, s regionális együttműködések kialakítására. Csatlakozásunk után kétféle országhatárral rendelkezik majd hazánk: az egyik, amely az EU-val köt össze minket, egy átjárható, laza határ (az osztrák, esetleg a szlovén, későbbiekben a horvát, a szlovák és a román határ), a másik típusú határ, amely elválaszt szomszédainktól (a jugoszláv és az ukrán határ távlatilag is ide sorolható). Mindkét határ speciális szerepet szán a határ mentén fekvő városainknak.

Azon határainkon, ahol nem EU tagországokkal érintkezünk, mi képviseljük majd az Unió keleti határát. Az itt lévő települések gateway-városokká (kapuvárosokká) válhatnak, ebben a szerepben fejlődésük új dimenziót kaphat. A kapuváros közvetíti a fejlettebb területekről az innovációt, dinamizálja a szomszédos határvidékének gazdaságát, mintát ad és életstílust, kultúrát is közvetít. Erre a szerepre fel kell ké-

szülni, nem csupán az infrastruktúra fejlesztésével, hanem a határon átnyúló kapcsolatok kiszélesítésével, regionális együttműködések kezdeményezésével. Egyes vélemények szerint ezek a városok új fejlődési „aranypatkót” alkotnak, Komáromtól Szentgotthárdig (Rechnitzer 1998b). Ezen városgyűrű elemei lennének: Nagykánizsa, Barcs, Siklós, Pécs, Mohács, Baja, Kiskunhalas, Szeged, Makó, Békéscsaba, Gyula, Debrecen, Mátészalka, Kisvárd, Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Miskolc, Salgótarján, Balassagyarmat, Esztergom. Ez az aranypatkó lehet az, amely a közép-európai térszerkezet jelenlegi fejlődési magterületét bővítheti. Ez a lehetőség az eddig periférikus fekvésű Kelet-Magyarország városai számára biztosítana kitűnő kiugrási lehetőséget. Ezt a szerepet addig tölthetik be, amíg szomszédaink nem csatlakoznak az Unióhoz, erre azonban – úgy tűnik – nekik hosszabb ideig kell várniuk. Amennyiben csatlakozásuk megvalósul, akkor eurégiók alakítása és a teljes körű együttműködés kiépülése szolgálhatja fejlődésüket.

Nemzetközi régió kialakítására a legesélyesebb terület Ausztria, Magyarország és Szlovákia érintkező zónája¹. Ez a térség mindhárom ország legfejlettebb területeinek érintkezési pontja, történeti tradíciói alapján egységes tájegység volt valaha. A területen ma is jelen vannak a három ország befektetői által létrehozott vegyesvállalatok, személyes kapcsolatok hálója fonja egyre sűrűbbé ezen terület szálait. A három ország nem egyenlő súllyal képviseltetné magát ezen régióban. A népesség 60%-a Ausztriára esne, 30%-a Szlovákiára, csupán 10%-a Magyarországra. A régió városai is eltérő szerepkörűek: Bécs nemzeti főváros és nemzetközi nagyváros, Pozsony középvárosi mérete ellenére nemzeti főváros, míg Győr középváros és megyeszékhely. Mindezen különbségek ellenére is a jelen folyamatai (elsősorban Ausztria és Magyarország között) igazolják az itteni térszerveződés szervezhetőségét, és a tényleges adottságokban való gyökerezését. Szlovákia kedvező hangütésű politikája, és jövőbeni EU-csatlakozása a záloga ezen nemzetközi régió formális létrejöttének (Enyedi 1996). Más területeken is van természetesen lehetőség ilyen együttműködés kialakítására, azonban a feltételek korántsem ilyen kedvezőek (gondoljunk a Tisza–Kárpátok régió jelenlegi állapotára). Régiók közötti együttműködésbe is bekapcsolódhatnak hazánk egyes területei, az Alpok–Adria Munkaközösségnek is tagjai magyarországi megyék.

A határok növekvő átjárhatósága mindenképpen hazánk alapvető érdeke. Egykor létező regionális kapcsolatok, melyeket a trianoni békeszerződés határmegvonása vágott ketté, ismét újjáéledhetnek, s ez nemcsak nekünk lenne kedvező, hanem szomszédainknak is. Városok, amelyeket vonzáskörzetüktől fosztott meg a békeszerződés, ismét nagyobb térségekre terjeszthetnék ki kedvező hatásukat (pl. Sopron, Szeged, vagy a határ túloldalán Nagyvárad, Kassa). Vannak olyan elképzelések is, amelyek az egykori borostyánút tengelyében (lengyel, cseh, szlovák, magyar, szlovén területek észak–dél irányú kapcsolatában) látnak egy új gazdasági erőteret kibontakozni (Berényi–Dövényi 1996). Ez az elképzelés is csak akkor válhat valóra, ha ezen országok hazánkhoz hasonlóan az Unió tagjai lesznek.

Vannak olyan városaink, amelyek jelentősége a csatlakozás során mindenképpen felértékelődik, ezek az idegenforgalomra specializált városok. Ezek a városok kevésbé koncentráltan helyezkednek el az ország területén, kedvező hatásuk is nagyobb térséget érinthet. A ma meglévő ilyen adottságú településekhez (Balaton-környék, gyógyfürdő városok: kitüntetetten Siófok, Keszthely, Balatonfüred, Hévíz, Harkány, Bükk, Hajdúszoboszló) a jövőben továbbiak fognak csatlakozni: az Unióban reneszánszát élő ökoturizmus potenciális területei. Ez természetesen nemcsak városokat érinthet, de a kedvező hatások jórésze ezen területek központjaiban fog megjelenni. Az Alföld városai közül is bekapcsolódhat néhány ezek közé (pl. Balmazújváros, Tiszafüred). Ez sem érhet minket készületlenül, elsősorban infrastruktúra-fejlesztéssel kell várnunk a vendégek bővülő körét, erre uniós támogatást is szerezhettünk.

Összegzésül azt mondhatjuk, hogy uniós csatlakozásunk rövid távon csak árnyalni fogja a kilencvenes évek elején kialakult térszerkezetet. A csatlakozás utáni első időszakban még mindenképpen a meglévő területi különbségek növekedésével számolhatunk. A kedvező hatások hosszabb távon fognak jelentkezni. Ez jelenti majd a kiegyenlítődés megindulását, olyan területek dinamizálódását, amelyek ma depressziós vagy tradicionálisan elmaradott területnek számítanak. A városhálózat tekintetében a kiegyenlítődés azt jelenti, hogy a ma gazdaságilag stagnáló kis- és középvárosok is kedvező befektetési területté válnak, gazdaságuk stabilizálódik, megélnék, népességvesztésük megáll. Mindez érvényes a válságterületek városaira is, ezen területeken a kedvező változások elindítói a városok lehetnek. Azzal is számolnunk kell azonban, hogy lesznek olyan térségek és települések, amelyek nem tudnak bekapcsolódni a kedvező folyamatokba. Ezeken a helyeken érzékeny és hatékony szociálpolitikával kell elejét vennünk az életszínvonal süllyedésének.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásra minden területen fel kell készülnünk. Elsősorban intézményhálózatunkat kell európai arculatúra formálnunk, fel kell készülnünk a támogatások eredményes pályázására. Spanyolország nagy előkészületei ellenére évekig nem volt képes a rendelkezésére álló keretösszeget sikertelen pályázatai miatt felhasználni (Ruttkay 1995). Nem szabad azonban a támogatásokat fetisizálnunk, ezek a támogatások csak akkor érik el céljukat, ha megfelelően használjuk fel őket. Tudnunk kell, hogy az EU csatlakozásnak csak egyik vetülete a hozánk érkező támogatás, sokkal fontosabbak azok a hatások, amelyek gazdaságunkat, esetünkben településhálózatunkat más irányból érik.

Jegyzet

¹ A kézirat leadása óta Burgenland, Győr-Moson-Sopron és Vas megye együttműködésével 1998. október 1-jével megalakult a Nyugat-Pannonia Eurégió, melyhez azóta Zala megye is csatlakozott.

Irodalom

- Barry, B. (1997) Írország modernkori iparosítása. – *Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK.
- Beluszky P. (1990) Magyarország városhálózata 1900-ban. *Tér-idő-társadalom*. – Tóth J. (szerk.), Pécs, MTA RKK.
- Beluszky P. (1996) Komország városai (Történeti régiók és városok). – *Tér és Társadalom*. 1. 23–41. o.
- Beluszky P. (1967) A magyar városok központi szerepköre. – *Statisztikai Szemle*. 6. 543–563. o.
- Beluszky P. (1998) A polgárosodás törékeny hidfői (Magyarország városainak ezer éve). – *Limes*. 2–3. 7–19. o.
- Beluszky P. (1999) *Magyarország településhálózata*. Pécs, JPTE.
- Berényi I.–Dövényi Z. (1996) Historische und aktuelle Entwicklungen des ungarischen Siedlungsnetzes. *Städte und Städteysteme in Mittel- und Südosteuropa*. – Mayr, A.–Grimm, F. (Hrsg), Leipzig, Institut für Länderkunde.
- Enyedi Gy. (1994) Területfejlesztés, regionális átalakulás a poszt-szocialista Magyarországon. – *Társadalmi Szemle*. 8–9. 133–139. o.
- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Erlích É.–Révész G.–Tamási P. (1994) *Kelet-Közép-Európa – honnan, hová?* – Budapest,
- Horváth Gy. (1997a) Európai integráció, keleti bővítés és a magyar regionális politika. – *Tér és Társadalom*. 3. 17–56. o.
- Horváth Gy. (1997b) Fejlettségi különbségek és fejlesztési politikák az Egyesült Királyságban és Írországban. *Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK.
- Nemes Nagy J. (1995) Soprontól Nyíradonyig. Városok a piactgazdasági átmenetben. – *Comitatus*, 8–9. 15–22. o.
- Nemes Nagy J. (1996) Centrumok és perifériák a piactgazdasági átmenetben. – *Földrajzi Közlemények*. 1. 31–48. o.
- O' Malley, E. (1997) A külföldi tőke szerepe az ír iparosításban. *Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK.
- Rechnitzer J. (1998a) Charakteristika und zukünftige Entwicklungsphasen regionaler Prozesse in Ungarn. *Ungarn in Europa. Gesellschaftlicher und raumstruktureller Wandel in Vergangenheit und Gegenwart*. – Volker, A.–Mezősi, G. (Hrsg), Frankfurt am Main, Institut für Didaktik der Geographie.
- Rechnitzer J. (1998b) *A határ menti városok aranyatalkója*. Előadás vázlat. Elhangzott: Az Alföld a XXI. század küszöbén c. konferencián. Békéscsaba, november 12–13.
- Ruttkay É. (1995) Nemzeti regionális fejlesztés – az Európai Unióval való harmonizáció és forrásharmonizáció Spanyolország példáján. – *Falu-város-régió*. 7–8. 21–23. o.
- Ruttkay É. (1998) A területfejlesztés finanszírozási rendszere az EU csatlakozás tükrében. – *Tér és Társadalom*. 1–2. 13–37. o.

HUNGARIAN URBAN NETWORK AND THE EU ACCESSION

PÁL BELUSZKY – RÓBERT GYŐRI

The conditions, inducements and directions of the development and shaping of urban stock and network changed radically at different times in the last fifty years in Hungary. These processes can take new way about the preparation and fulfilment of EU accession.

The main conditions and features of the development of urban network before 1990:

- the „top-down” control,
- the homogenisation and concentrated development of city stock,

- the „model near” pursue,
- the strong hierarchical process, spatial difference catching to settlement hierarchy.

After 1990:

- settlements enter „settlement” market, location of individual institution is dominated by conditions of competitive market,
- the regional structure of the country and the background of settlement development has been transformed,
- the significance of administration levels to city development has been decreased (the importance of city title and the distributor role of counties has been depreciated),
- the difference between budget supports has been reduced,
- the role of national concepts has been decreased in settlement development process.

The paper review the state of the Hungarian urban network shaped under this terms in the 1990s (town hierarchy, dynamic of towns, town types), and enumerate the expectable effects of EU accession. It shows that „town competition” is increasing (for obtainable supports), the role of county seats wills probably decrease, and the differences between the towns in respect of development level may get larger.